

SZIGETI JENŐ

HITVITA A LÁTOMÁSBAN

Gál József 18. századi látása és az iskoladráma

A Pozsonyi Királyi Helytartótanács 1750. december 17-én Mária Terézia királynőnek felterjesztést küldött egy Gál József nevű, egri születésű emberről, akinek katolikus apja és kálvinista anyja volt, de katolikus hitben nevelkedett, és ebben a hitben élt 27 éves koráig. „Ekkor azonban álmában kapott csodálatos látomások és kijelentések arra indították, hogy csatlakozzon a kecskeméti helvét hitvallást követőkhöz. Miután kálvinistává lett, ide-oda bolyongott a birodalomban, az utazásokhoz magának hamis passust csinált. Négy hamis pecsétet is csináltatott magának Rimaszombatban, az ottani prédikátor Szent Györgyi Sámuel tanácsára az ácsok és kőfaragók vásárában. [...] A fent nevezett látomásait, vagy inkább kitalálásait isteni sugallatra hivatkozva több katolikus összejövetelen elmesélte; végül azonban, midőn Tolna megyében tartózkodott, pert indított ellene a megyei magisztrátus, s nemcsak hitehagyásért, hanem imposztorságért is egy esztendei börtönre vetette, naponkénti kenyéren és vízen való böjtölésre ítélve”¹

Miért vert fel ilyen nagy port egy csavargó pásztorember ügye? Miért kellett az 1750. március 7-én összeült Tolna megyei bűnügyi és vizsgáló ítélőszéknek a Helytartótanács-hoz fordulni?

A rendelkezésünkre álló források alapján így tudjuk összefoglalni azt, amit Gálról tudunk.² 1708–10 táján Egerben született római katolikus vallásúnak. Apja Gál Márton – látomásának székelyudvarhelyi 1773-ban másolt példánya szerint „a kurucz világkor a veres inges katonáknak kapitánya” volt. „Oskolában soha nem jártam, azért se írni, se olvasni nem tudok” – vallotta.³ Különböző alföldi helyek bejárása után – ahol mint béres, pásztor vagy gulyás szolgált – került a Kecskeméti határba, ahol látomását kapta vallo-mása szerint 1734/35-ben. Korábban hithű katolikus volt, 14 éves korától évente gyönt és áldozott, mint ahogyan ez a pusztai embereknél szokás volt. A rendelkezésre álló kéz-iratokban több-kevesebb részletességgel és színezéssel megtaláljuk Gál látásának és megtérésének, vagy ahogy ő mondta „megvilágosodásának” a történetét. A bíróság előtt ezt vallotta erről: A kecskeméti pusztán találkozott 1734 karácsonya után *Szana János*

¹ Országos Levéltár, Magyar Kancellária Lt. Litt. Cons. Loc. 1751 No. 11. – Közölve: MOLNÁR Ambrus, SZIGETI Jenő, *Református népi látomásirodalom a XVIII. században*, Bp., 1984 (Theologiai Tanulmányok: Új folyam, 19), 73–103.

² MOLNÁR–SZIGETI, *i. m.*, 11–20.

³ Idézi: GYENIS Vilmos, *Későbarokk és népies irodalom: A XVIII. századi protestáns víziók*, ItK, 1968, 1–23.

nevű kálvinista diákkal,⁴ kivel „a hit dolgai felől tusakodott”. Ez megingatta korábbi hitét, „bár ekkor még a kunyhójába térve imádkozni kezdett, hogy lelkét megnyugtassa”. Eközben szózatként Jeremiás 17. fejezet 5–7 versét hallja: elmondása szerint megrémült és földre esett. A szózat hatására „elhanyagoltam és azon estvétül fogvást, mely csütörtök este vala, következett szombatnak éjszakáján este tíz óráig a földön feküdtem”. Ekkor látomásban látott hosszú öltözetben két tanút, akik lényegében a szentségek felől vitatkoznak. Felébredése után elmondta a történetet Szana Jánosnak, aki csodálkozott. A kecskeméti ferencesekhez is elment. „Ott is a páter gvardiánnal a velem történt dolgomról beszélni kívántam, de ideje nem lévén meghallgatásomra egy hetet hagyott én pedig azon hagyott üdőre nem jelenhettem, hanem egy hónapnak utána”. Ekkor már más gvardiánt talál, akit nem ismert. Természetesen a reánk maradt kéziratokban Gál történetének ezek az epizódjai színeződtek, és sok kedves népi ízű elemmel gazdagodtak. Valószínűleg őrzik ezek a fordulatok a többszöri elbeszélés alapján kialakult népies prédikációk fordulatait.

A történetek után megkeresi Ölvendi András⁵ kecskeméti prédikátort, elbeszéli élményét, úrvacsorát kér, de a prédikátor nem szolgáltatja ki ezt a szentséget Gálnak, hanem Helmecci K. István⁶ nagykőrösi szuperintendenshez utasítja, aki felveszi a református egyház kebelébe és úrvacsorát ad neki. Bírószági tárgyalása során Gál elmondja, hogy „senki sem kényszerített [ti. arra, hogy református legyen], hanem a velem történt dolgok és a kálvinisták által a szent írásnak magyarázatja vezetett arra”. A vallomás szerint Gál 1736-ban megházasodott, de 1750-ben még gyermektelennek mondta magát. Ekkor felesége Nagykőrösön élt.

A különböző ránk maradt kéziratok szerint mindenütt hirdette látásait, amerre járt. Simontornyan viszont azt vallotta, hogy „a följegyzett látásimtul indítottam az után jobban a praedikátorok által megüresítettem”. Amikor vallatói arról kérdezték, hogy hogyan beszélt hitéről, ezt vallotta: „Pusztákon nem jártam, hanem praedikátorokhoz egyben gyűlt népnek látásimat beszéllettem.” Nem volt ez állandó tevékenysége. Elmondása szerint 1741-től járt ilyen utakra, de „nem szoktam minden esztendőben jární”. Ajánlólevelet csak egyszer kapott, de igazoló passzust mindig kért és kapott is. Adományokat is

⁴ Szana János nevű diákot nem ismerünk, de egy Szana István nevű, kecskeméti illetőségű diák 1767. május 1-jén mint togátus beiratkozott a Debreceni Kollégiumba. Így 1751 táján született. 1774–1777 között Kunhegyesen rektor volt, Utrechtben tanult és Ványán volt lelképásztor haláláig (1790). THURY Etele, *Iskolatörténeti adattár*, Pápa, 1908, II, 279, 286.

⁵ Életrajzát Polgár Mihály írta meg és Filó Lajos tette közzé a Magyar Prot. Egyházi és Iskolai Figyelő 1887, 389. lapján. A folyóirat egyik korábbi számában (1885, 433–434) olvasható 1749. okt. 2-i levele gr. Bethlen Sámuelhez, vö. FÖLDVÁRY László, *Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez*, Bp., 1898, II.

⁶ Helmecci K. István életrajza megtalálható: ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Bp., 1977; TORMÁSSY János, *Adalékok a dunamelléki ref. püspökök életéhez*, kiad. MOKOS Gyula, Pápa, 1892; FÖLDVÁRY László, *i. m.*, II, 92–100; HÁNYOKI LOSONCZI István, *Helmecci István [...] teste felett elmondott [...] halotti Peroratio*, Magyar Prot. Egyházi és Iskolai Figyelmező, 1872, 372–378; KIS Kálmán, *Igazságszolgáltatás Helmecci István egykori szatmári ref. lelkész emlékének*, PEIL, 1876, 1467–1469, 1498–1503.

gyűjtött. Ezekről bevallotta: „Magamnak szedtem s nyaválambul, mivel az nehéz nyavala bántott orvosoltattam magamat, a többi feleségemnek s adóra elköltöttem” Gál vallomásából kitűnik, hogy a református egyházban a lelkészek és diákok közül többen is támogatták Gált. A vallomás ezzel kapcsolatos szakasza különösen érdekes. Második kihallgatása alkalmával megkérdezték tőle:

– „Mit tartanak felőled és látásid felől a praedikátorok?”

Gál erre ezt válaszolta:

– „Azt tartják némelyek, hogy encianus vagyok, azért csak azt tartom amit a lélek sugárol.”

Elfogatásakor hamisított papírt találtak nála, sőt hamis pecsétet is.

– „Arra való nézvést csináltattam, hogy legelső comendatorianál és passusnak kivételinel galibám volt, lévén Kecskeméten két nótárius, úgymint papista és kálvinista, azok is mivel ki-ki maga religiobeliek pártját fogja, s az illetőn commendatoriát és passust a kálvinista nótárius a másíknak híre nélkül pecsételi. Ezen októl azért és az akkori Rimaszombatban lévő Szentgyörgyi Sámuel⁷ nevű prédikátornak jóindulatából leveleimen lévő pecsétekhez hasonló pecsétet ugyan Rimaszombatban a vásárban mecsettem, de a mesterember hova való volt, nem tudom.”

Mint említettük, Gál maga vallotta, hogy „oskolában soha nem jártam, azért se írni, se olvasni nem tudok”. Látásait és szükséges okiratait diákok írták meg – szívességből. A Simontornyán elfogott iratot 1749-ben „némely pataki diák” írta, és a csináltatott pecséttel meg is pecsételte.

Mint már említettük, 1750-ben Gált Tolna megyében letartóztatták és bíróság elé állították, mint „apostatát és impostort”, mivel a megye területén „izgatott a hiszékeny paraszt nép között”. A bírósági iratok tanúsága szerint alaposan kivallatták, látomását is jegyzőkönyvbe vették, és egy évi börtönre ítélték „minden napos kenyéren és vízen éléssel”. A kiszabadulása után a helytartótanácsához küldött jelentés arról szól, hogy visszatért a katolikus vallásra. Erről a látomás szövegei nem tudnak, sőt arról van feljegyzésünk, hogy késő öregségében református hitben hunyt el Dömsödn. Gál látásainak hosszú évtizedig nagy sikere volt. Harsányi István szerint „a nép körében, a maga korában nagy szenzáció lehetett József gulyás története, amelyet kéziratban, kézről kézre adva, olyan nagy érdeklődéssel olvastak, akárcsak egy híres-nevezetes ponyvairodalmi terméket. Az egyszerű parasztember története, aki hitéért, mennyei kijelentéssel is megpecsételt vallásos meggyőződéséért zaklattatást, sőt börtönt is szenvedett, mélyen meghatotta a jámbor olvasót, mert sorsa a gályarabokra emlékeztette őket.”⁸ Ezt a megállapítást igazolja egy Győrffy István hagyatékából ránk maradt 1740-től 1759-ig vezetett parasztnapló – a „Gazda-ember mindenés könyve” – melyben Gál látásainak rövid kivonata is megtalálható.⁹

⁷ ZOVÁNYI Jenő, *i. m.*, 593; MAKLÁRI PAP Lajos, *Adatok Szentgyörgyi Sámuel életrajzához*, Sárospataki Füzetek, 1863.

⁸ HARSÁNYI István, *Adalékok látomásirodalmunk történetéhez*, 10. A kézirat megtalálható: Sárospataki Református Nagykönyvtár, Kat. 4044; Néprajzi Múzeum, EA, 2587. szám.

⁹ Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, Győrffy István anyaga.

Népszerűségének okát Gyenis Vilmos így indokolta: „A paraszti nép érdeklődését, kíváncsiságát valószínűleg a látomás barokkizált csodája és a protestáns népi érdekeknek megfelelő eszmékör kelthette fel. Emellett – egy népi olvasó vagy hallgató nem utolsó sorban a mesét – egy népi alak fordulatos élettörténetét – is kereste s találta meg a munkában.”¹⁰

A 18. század végén – a felvilágosult racionalizmus évtizedei alatt – már gyanúsán csengett Gál neve az egyház hivatalos tanítói előtt. Szombathy János (1749–1823),¹¹ a tudós sárospataki egyháztörténész professzor például egyik kéziratban maradt munkájában így emlékezik meg róla. „Sem az oskolai tanítások, sem a praedikátorok munkái véghez nem vihették azt, hogy a közé nép között még ebben a században is holmi haszontalan ámitók, látomás látók és jövendölők ne támadnának, akiknek a tudatlanabbak közül mindjárt sokan hittek”. Példaként először a „romlott fekete vérű Schultz György”-öt említi, „akit közönségesen György Profétának neveztek”, majd nyilvánvalóan Gál próféciáira utal. „Ilyenek voltak ugyanazon időtájban Tisza-Füred és Ketskemét körül holmi mezei emberek, akik különb látásokkal s jövendő dolgok tudásáról dicsekedtek. Azonban találtattak sokan, akik ezeket tsudálták és nekik hittek.”¹²

Hatásáról, a mű utóéletéről nagyon sokat mond az, amit Székeli István fülöpszállási parasztember jegyzett fel a látás másolásának elejére írt előszavának végén 1874-ben. „Hogy már én háromszor másoltam le, ennek oka az, hogy amidőn még 1833-ban meghallotta Buriány Éva asszonyság, hogy van olyan irat, amely Gál József látását tartalmazza, sietett azt megtudni és megolvasni. Melyre azt felelte, hogy az igaz történet volt, úgy hogy igen jól emlékszem arra, hogy mikor még én Kecskeméten gyermek koromat élveztem, még ennek az álomlátásnak nagyban volt a híre, de a római vallás büntetés alatt tiltotta. Én ezt tulajdon szájából hallottam a nevezett asszonyságnak, mint aki már akkor is 80. évét meghaladta. Tulajdon szavából hallottam még Lukács Mária asszonytól, aki nem rokonom volt, hogy ő néki volt gyámánya, kicsiny korában az, aki volt először Makádon papné, és ő még Makádon lakott többször volt náluk, és az első férje mint pap többször meghívatta az álomlátó Gált, és szép volt hallgatni a beszédit. Csudálatra méltó volt az, hogy olyan egyszerű ember, hogy tud oly bölcs beszédet tudni; és az a tájéki papok eltartották a látása elbeszéléséért, az volt a szerencsés, ki megnyerhette barátságát, és a Duna sziget tájékát legjobban szerette nyugalmának midőn már öreg és igen ősz volt. Különben a református helyeket kedvelte, mert a római vallás üldözte.

Három évvel halála előtt elkészítette koporsóját és többször abban hált. Késő vénségében meghalt. Dömösön van eltemetve. Minthogy pedig nem haszontalan szájából hallgattam ezeket, ennélfogva lettem bátor újra lemásolni és megjegyzésemben említést tenni, mint hogy meggyőződtem ennek igazságáról. Melyre nézve lássuk most már, és

¹⁰ GYENIS Vilmos, *i. m.*, 16.

¹¹ HORVÁTH Cyrill, *Adalékok Szombathy János irodalmi munkásságához*, Sárospataki Füzetek, 1904; *A Sárospataki Református Kollégium története: Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, Bp., 1981, 109–110, 131–132.

¹² SZOMBATHY János, *A magyarországi reformáció története*, 1799. Kézirat, Török József 1803-as lejegyzése. Ráday Levéltár, K.I. 157/b. 59. old.

olvassuk meg ezen történetet. Ámbár hosszú ugyan, de én mindenkinek figyelmébe érdemesnek tartván tisztelettel ajánlom.”¹³

Gál József népszerű látásáról az irodalomtudomány az első híradást Dézsi Lajos egyik tanulmányának pár mondatos utalásából kapta,¹⁴ aki egy későbbi dolgozatában is megemlékezett egy félmondatban róla, jó szemmel észrevéve, hogy ez egy olyan munka, „melynek keretébe katechizmus és katolikus-protestáns polémia van beleillesztve.”¹⁵ Gál József iratának sárospataki kéziratát először Harsányi István ismertette egy kéziratban maradt dolgozatában, melyet a Magyar Néprajzi Társaság 1923 februári ülésén¹⁶ olvasott fel, bár a dolgozat még 1914-ben készült.

Gál József látásainak formája eltér a megszokott képgazdag látomásokról, mint amilyen Fialfalvi György pokolbeli látomása (1626)¹⁷ vagy Szécsi János rettenetes dolga (1645),¹⁸ sőt a későbbi Török Susanna álombéli látása (1825)¹⁹ is teljesen más. Ez a látomás képszerű, pusztán egy hitvitázó dialógus. Látomása mintegy 20, egymásra vissza nem vezethető 18–19. századi kéziratban maradt ránk, amelyek különböző színvonalú lejegyzései az alaptörténetnek.²⁰ Az ismertett dokumentumokból is kitűnik, hogy a lejegyzők nagyrészt protestáns diákok voltak, akik már életében is sok segítséget adtak Gál különös „evangelizáló”, térítő útjaihoz. A 18. századi szövegek vizsgálata nyomán már Gyenis Vilmos is észrevette, hogy „nem a 18. század eleji népi nyelvnek rögzítése található benne, mert az írásba foglalás műveltebb közreműködőktől került egymáshoz, s erősen áthatották egymást.”²¹

A 18. század a protestáns iskoladráma virágkora.²² Ez a század a „vértelen ellenreformáció” kora. Míg a katolikus hitre térő ritka kedvezményekben részesült, addig a protestáns hitre térés büntetendő cselekmény volt. Mária Terézia a hitelhagyást saját vallása, királyi fensége elleni merényletnek minősítette. Ez a külső nyomás felerősítette a hitvitázó dialógusok szerepét. Lényegében Gál József „látása” sem más. A kecskeméti gulyáslegény nagy port felvert látomásának lejegyzéséhez minden bizonnyal segítségül

¹³ Székeli István kézírata (1874), 8–9. old. Kecskeméti Református Egyházi Könyvtár, K. 194.

¹⁴ DÉZSI Lajos, *Az irodalomtörténeti kutatás feladatairól*, ItK, 1904, 3.

¹⁵ DÉZSI Lajos, *Régi magyar verses könyvek ismertetése*, ItK, 1915, 439.

¹⁶ MADARASSY László beszámolója róla a Népélet I., II. 1923/24. a Magyar Néprajzi Társaság 1923. márc. 29-i ülésén. „Februári ülésünkön [...] Harsányi István vál. tagtársunk pedig eddig kiadatlan, a sárospataki főiskola könyvtárában kéziratban fennmaradt XVIII. sz.-beli népies un. látomásokat ismertetett.”

¹⁷ Szövege: SZABÓ T. Attila, *Fialfalvi György pokolbeli látomása 1626-ban*, ItK, 1931, 71–86; RMKT XVII/4, 138–152, 569–571; SZABÓ T. Attila, *Adatok Fialfalvi György életéhez*, ItK, 1939, 179–180.

¹⁸ Szövege: DÉZSI Lajos, *Régi magyar verseskönyvek ismertetése: Mihály deák kódexe*, ItK, 1915, 431–444; ALSZEGHY Zsolt, *Ki járt a pokolban?*, It, 1933, 206–207. (Összeveti Fialfalvi énekét és Szécsy György látomását.)

¹⁹ SZIGETI Jenő, *Török Susa álombéli látásai 1825-től = Eksztázis, álom, látomás*, szerk. Pócs Éva, Bp., Balassi Kiadó, 1998, 113–122.

²⁰ MOLNÁR-SZIGETI, *i. m.*, 18–20. Tíz kéziratot sorol fel, ami az utóbbi évek kutatásával tovább bővült. Szövegeik kiadásra való előkészítése folyamatban van.

²¹ GYENIS Vilmos, *i. m.*, 16–17.

²² BERNÁTH Lajos, *Protestáns iskoladrámák*, ItK, 1899, 253–286, 403–426; BERNÁTH Lajos, *A protestáns iskoladrámákról*, Protestáns Szemle, 1901, 389–395, 475–490, 573–588, 745–756; 1902, 21–31.

hívták a névtelen lejegyzők a hitvitázó iskoladrámák fordulatait, a népszerű hitvédő dialógusok gondolatait. Legutóbb Knapp Éva mutatott rá, hogy a barokk kori római katolikus társulatok kézikönyveiben, amelyek nagy tartalmi és szerkezeti változatosságot mutatnak, a 18. században egyre gyakoribb lesz a párbeszédes próza, a fiktív dialógus és az oktató jellegű párbeszéd.²³

Gál József látása ezeknek a protestáns ellenhatása. Sokban hasonlít ezekre a meglehetősen képszegény, de hitvitázó dialógusokban gazdag szövegekre például a Kordás társulat 1720-ban kiadott, 1768-ig további három kiadást megélt kézikönyve. Ebben a korda eredetéről, viseléséről adott exemplumot dialógus követi a kordások elleni szemrehányásokkal és az arra adandó válaszokkal. Vagy például az 1725-ös kézikönyv egy katekizmus jellegű „keresztényi beszélgetést” közöl a hitről. Ezek a dialógusok meglehetősen hasonlítanak a Gál-látások szövegeire, amelyek talán csak fiktív látomások. Hiszen a periratok alapján 1750-ben Gál József is azzal védekezik, hogy csupán csodálatos álmát, látását beszélte el, és nem is térített.

Ez a közkedvelt népies szöveg a 18. századi iskoladrámák hatását tükrözi a népi vagy inkább a fél-népi kultúrában. Gál történetéből világos, hogy sokat töprenghetett magában a mindennapi élet világát is átható kérdésem: Hol hát az igazság? Melyik felekezet hiszi, vallja és tanítja helyesen és tisztán a Krisztus tudományát? Töprengéseire, lelki tusakodására „látásban” kapja meg az útbaigazító, megnyugtató feleletet, melyet nagy pszichológiai hitellel mond el. Ennek lejegyzéséhez az iskoladrámák dialógusai adtak példát.

²³ KNAPP ÉVA, *Pietás és literatura*, Bp., Universitas, 2001, 167.